

RAQAMLI IQTISODIYOT VA UNING NAZARIY ASOSLARI

Gafurov Ravshan Romanovich

TATU, mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotning kelib chiqishi, rivojlantirish yo‘nalishlari va ularni takomillashtirish yo‘llari berilgan. Raqamli iqtisodiyot konsepsiyasini aniqlashga yondashuvlar va ularning o‘ziga xos xususiyatlari keltirib o‘tilgan. “Raqamli iqtisodiyot” muammosining dolzarbligi tahlil qilingan. Raqamlashtirish va raqamli iqtisodiyotga oid ishlarning mazmuni ochib berilgan. Raqamli iqtisodiyotning soha va tarmoqlar rivojlanishiga ta’siri o‘rganilgan maqolalar va ularning mualliflari kiritilgan.

Kalit so‘zlar: *raqamli iqtisodiyot, yondashuvlar, raqamlashtirish, raqamli texnologiyalar, raqamli transformatsiya, taraqqiyot strategiyasi.*

ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА И ЕЁ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

Гафуров Равшан Романович

ТУИТ, соискатель

Аннотация: В статье описывается зарождение цифровой экономики в Узбекистане, направления развития и пути их совершенствования. Отмечены подходы к определению понятия цифровой экономики и приведены их особенности. Анализируется актуальность проблемы «цифровой экономики». Раскрыто содержание работ, связанных с цифровизацией и цифровой экономикой. Включены статьи и их авторы, исследующие влияние цифровой экономики на развитие отраслей и отраслей.

Ключевые слова: *цифровая экономика, подходы, цифровизация, цифровые технологии, цифровая трансформация, стратегия развития.*

DIGITAL ECONOMY AND THEORETICAL FOUNDATIONS

Gafurov Ravshan Romanovich

TUIT, researcher

Abstract: The article describes the emergence of the digital economy in Uzbekistan, the directions of development and ways to improve them. Approaches to the definition of the concept of the digital economy are noted and their features are

given. The relevance of the problem of the "digital economy" is analyzed. The content of works related to digitalization and the digital economy is disclosed. Articles and their authors are included that study the impact of the digital economy on the development of industries and sectors.

Key words: *digital economy, approaches, digitalization, digital technologies, digital transformation, development strategy.*

KIRISH

Butun dunyoda “raqamli iqtisodiyot” muammosining dolzarbligi muttasil ortib bormoqda. Qiziqish ortib borayotganining sabablaridan biri bu raqamlashtirishni yangi sanoat inqilobi sifatida qabul qilish va shunga o‘xshash hajmdagi oqibatlarini kutishdir. Tarixiy jihatdan bunday hodisalarning natijasi iqtisodiy faoliyat, jumladan, insoniyat taraqqiyotini materialistik tushunishda ijtimoiy farovonlik o‘shirishining asosiy manbai bo‘lgan ishlab chiqarish samaradorligining sezilarli darajada oshishi bo‘ldi. Biroq, raqamlashtirish ko‘pincha korxonalar tomonidan nafaqat qo‘shimcha imtiyozlar manbai, balki mavjud tashkiliy modellar va umuman tijorat korxonalarining ma’lum bir foiziga tahdid sifatida qabul qilinadi [1].

Olimlar, tijorat kompaniyalari va xalqaro notijorat tashkilotlarining raqamli iqtisodiyot va raqamlashtirish haqidagi tasavvurlarini ko‘rib chiqadi. Tadqiqotlar soni tobora ortib borayotgan bo‘lsa ham, raqamli iqtisodiyot va raqamlashtirish tushunchalari o‘rtasidagi chegaralar sezilarli darajada noaniq bo‘lib qolmoqda, bu mavzuni yoritishdagi farqlarga va ilmiy tadqiqotlar natijalarini taqqoslashda qiyinchiliklarga olib keladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Umuman olganda, raqamlashtirish va raqamli iqtisodiyotga oid ishlarning mazmunini quyidagicha ifodalash mumkin:

- ilmiy jamoalar: raqamli iqtisodiyot konsepsiyasi, uning konsepsiyasi va jamiyatga ta’sir qilish istiqbollari;
- notijorat xalqaro tashkilotlar: makrodarajadagi rivojlanishning turli ko‘rsatkichlari bo‘yicha ma’lumotlarni o‘z ichiga olgan tahliliy hisobotlar va hisobotlar;
- tijorat firmalari: raqamlashtirish bilan bog‘liq iqtisodiy samaralar prognozlarini va muayyan texnologiyalarni joriy etish amaliyotlarining tavsifi.

“Raqamli iqtisodiyot” atamasi ham nazariyada, ham amaliyotda keng qo‘llaniladi, ammo uni talqin qilish bo‘yicha yagona yondashuv mavjud emas. Sten Kaplanning xatarlarni tahlil qilish metodologiyasiga ko‘ra, jahonda muammolarning 50% turli xil tushunchalarni ifodalash uchun bir xil so‘zlardan foydalanish, aksincha bir xil holat bilan bog‘liq tushunchalar turli xil so‘zlar bilan sharhlash natijasida paydo bo‘ladi [2].

Zamonaviy darsliklarda, masalan, raqamli iqtisodiyot “ishlab chiqarish va iste’mol sohasidagi, iqtisodiyot va jamiyatdagi jismoniy va raqamli obyektlarni integratsiyalashuviga asoslangan iqtisodiyot rivojlanishining yangi bosqichi” [3] deb yoki “raqamli texnologiyalarga asoslangan iqtisodiy faoliyat” [4] sifatida ta’riflanadi. Keltirilgan misollar avval aytib o‘tilgan va sohada keng tarqalgan kamchilikka ega, bu mavzu mohiyatini biroz tavnologik uzatishdir.

METODOLOGIYA

Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot va uning nazariy asoslarini o‘rganish uchun turli ilmiy adabiyotlar, maqolalar tahlil qilinadi va “Raqamli iqtisodiyot” atamasi ham nazariyada, ham amaliyotda qo‘llanishi, xususiyatlari va kamchiliklari aniqlanib, tavsiyalar beriladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

R.Bucht va R.Xiks o‘z maqolalarida taniqli olimlar, xalqaro tashkilotlar, davlat organlari va transmilliy tijorat korxonalarining yigirma bir talqinini tahlil qilib, oxir-oqibat raqamli iqtisodiyot – bu “axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va bu texnologiyalarni yaratish tegishli texnologiyalardan keng foydalanishning barcha misollarining yig‘indisi” degan xulosaga kelishdi [5].

Xuddi shu ishda mualliflar 1-jadvalda keltirilgan raqamli iqtisodiyot konsepsiyasini aniqlashga yondashuvlarni shakllantirdilar. Shuni ta’kidlash kerakki, yuqoridagi tasnif o‘zining taksonomik kamchiliklariga ega. Xususan, raqamli iqtisodiyot konsepsiyasini aniqlashga yondashuvlar bir-birini inkor etmaydi.

1-jadval

Raqamli iqtisodiyot konsepsiyasini aniqlashga yondashuvlar [6]

T/r	Yondashuv	O‘ziga xos xususiyatlar
1	Resursga yo‘naltirilgan	Yangi texnologiyalar, axborot va inson resurslaridagi o‘zgarishlar
2	Protsessual / oqimli	Xo‘jalik faoliyatini amalga oshirish uchun texnologiyani qo‘llash
3	Tuzilmali	Iqtisodiyotning o‘zgarishi
4	Biznesga yo‘naltirilgan	Yangi biznes modellarining paydo bo‘lishi

Masalan, tadbirkorlik faoliyati uchun texnologiyadan protsessual yondashuvning o‘ziga xos xususiyati sifatida foydalanish, shuningdek, tijorat tashkilotlari iqtisodiy faoliyatni kam bo‘lmagan darajada amalga oshiradigan va bozor tomonidan ularning faoliyati texnologiyalarini takomillashtirishga majburlanganligi sababli biznesga yo‘naltirilgan deb tasniflash uchun etarli asoslarga ega.

Tarkibiy yondashuvning o‘ziga xos xususiyati, iqtisodiyotni o‘zgartirish, yangi texnologiyalarni qo‘llash va resurslar tarkibidagi o‘zgarishlar bo‘lib, u allaqachon

resursga asoslangan yondashuvning o'ziga xos xususiyati hisoblanadi. Keyinchalik, biznes tashkilotlari o'rtasida o'tkazilgan so'rov natijalari keltirilgan bo'lib, unda raqamli xizmatlar ko'rsatuvchi kompaniyalar uchun raqamli faoliyatning rejalashtirilgan ustuvor yo'nalishlari aks ettirilgan. Zamonaviy sharoitda biznes yuritishga ta'sir qiluvchi aniq raqamlashtirish tendensiyasi mijozlar bilan individual munosabatlarni o'rnatishdir: tranzaksiyadan oldin ham, keyin ham bo'lgan.

Shuningdek, shuni ta'kidlash kerakki, tadbirkorlik sohasidagi raqamli faoliyat asosan raqamli marketing bilan bog'liq, ya'ni tarmoqlar (Internet) va tarmoq algoritmlari bilan ishlanilgan.

Ko'rib chiqilayotgan ta'riflar orasida umumiy xususiyatlar mavjud bo'lib, ular asosida jahon hamjamiyatida raqamlashtirish va raqamli iqtisodiyot zamonaviy raqamli axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tarqatish va ulardan foydalanishni o'z ichiga olgan narsani anglatadi. Raqamli iqtisodiyot va raqamlashtirish bo'yicha o'z ta'riflarimizni shakllantirish hozirgi bosqichda erta ko'rinadi. Raqamlashtirishni innovatsiyalar nazariyasi toifasi sifatida o'rganishga yondashuv juda o'rinli ko'rinadi va raqamlashtirish jarayonining xususiyatlarini o'rganish, shuning uchun innovatsiyalar nazariyasining asosiy qoidalarini ta'kidlash yo'nalishida davom ettirilishi kerak. O'rganish predmeti, so'ngra iqtisodiyotdagi texnologik va axborot o'zgarishlarining mohiyatini tahlil qilish kerak.

Raqamli iqtisodiyot konsepsiyasi XX asrning so'nggi o'n yilligida paydo bo'lgan. "Raqamli iqtisodiyot" tushunchasi 1995-yilda N. Negroponte tomonidan yangi axborot madaniyati metaforasi sifatida muomalaga kiritildi, uning organik qismi raqamli tarkibdan (musiqa, filmlar, rasmlar, o'yinlar va boshqalar) iborat bo'lib, dastlab "kompyuterlashtirish" deb ta'riflangan.

Raqamli iqtisodiyotning soha va tarmoqlar rivojlanishiga ta'siri o'rganilgan maqolalar va ularning mualliflari kiritilgan. Mamlakatimiz olimlaridan, akademik S.S.Gulyamovning AQSHning "Nazariy va amaliy fanlar" ("Theoretical & Applied Science") xalqaro tadqiqot jurnalida "O'zbekistonda ta'lim tizimini raqamlashtirish" mavzusida chop etgan maqolasi ham raqamlashtirishning muayyan sohani (ta'lim) taraqqiy ettirishiga oid masalalarni qamrab olgan [6].

O'zbekistonlik olim Q.S.Raxmanovning tadqiqot ishida esa davlat boshqaruvini raqamlashtirishdagi muammolar aniqlangan va ularni hal etishga doir amalga oshirilishi zarur bo'lgan chora-tadbirlar ishlab chiqilgan [7].

Raqamli iqtisodiyot platformalari tuzishda asosiy e'tiborni quyidagi yo'nalishlarga qaratish zarur: telekommunikatsiyalar, energetika, transport, sog'likni saqlash, soliq va soliqqa tortish, bank-moliya sohasi dori-darmonlar logistikasi, ma'lumotlarni qayta ishlash, turizm, tashqi iqtisodiy faoliyat, ko'chmas mulk savdosi va ishlab chiqarish. Aynan shu sohalarning rivojlanishi infratuzilma va texnologik bazis yaratishga imkon beradi. So'ngra ularni boshqa sohalarga ko'chirgan holda

O‘zbekistonda yetuk raqamli iqtisodiyotni maksimal darajada tez rivojlantirishi mumkin boladi. Bunday yondashuv bugungi kunda respublikamiz uchun eng maqsadga muvofiq bo‘lib ko‘rinadi, lekin u ham kamchiliklardan xoli emas, albatta.

Yangi O‘zbekistonning raqamli transformatsiyasi – respublika rivojlanishining yangi raqamli smart ekotizimi modeliga o‘tish asosida jamiyatning ijtimoiy, huquqiy, siyosiy, iqtisodiy, moliyaviy, ishlab chiqarish va boshqa munosabatlari tuzilmasida chuqur o‘zgarishlarga, korrupsiya va yashirin iqtisodiyotni keskin qisqartirish, bandlik va hayot farovonligi darajasi o‘shiga erishish demakdir.

Mavjud muammolar va salbiy holatlarni kompleks bartaraf qilish maqsadida quyidagilar taklif etiladi:

1) Taraqqiyot strategiyasi kontekstida raqamli transformatsiyaning (faqat axborotlashtirish metodologiyasini emas!) ilg‘or xalqaro amaliyotga va multiilmiy tizimli konsepsiya asosida ishlab chiqilgan SRR nazariy-metodologik bazisi va modeliga tayanuvchi raqamli aqlli O‘zbekistonning innovatsion inklyuziv rivojlanish modeliga (qisqacha – “Innovatsion model”) o‘tish asosida milliy raqamli iqtisodiyotni “drayver” sohaga aylantirib, jadal rivojlantirish davlat rahbarining g‘oyasi asosida amaldagi “Raqamli O‘zbekiston-2030” davlat dasturini takomillashtirish;

2) Innovatsion modelni samarali boshqarish uchun iqtisodiy aylanmada bo‘lgan barcha turdagi fuqarolik huquqlari obyektlari (milliy aktivlar va passivlar) makromoliyaviy balansi (qisqacha – MMB) modelini hamda MMB integral ko‘rsatkichlarining moliyaviy tahlili va prognozlashtirilishi, bunday integral ko‘rsatkichlar asosida SRRning makromoliyaviy holati, moliyaviy o‘lchami, reytingi va renkingini muntazam baholab, ularni o‘stirib borish konsepsiyalarini joriy qilish;

3) Taraqqiyot strategiyasining g‘oyasi va zamonaviy raqamli transformatsiya talablariga mos keluvchi SRR multiilmiy tizimli konsepsiyasi asosida Innovatsion modelning smart raqamli moliya-kredit tizimi (MKT) va uni makrotartibga soluvchi davlat moliyaviy siyosati (DMS) iqtisodiy infratuzilmasini modellashtirish va prognozlashtirish maxsus metodologiyasi va prinsiplari asosida olinadigan analitik natijalar, yangi O‘zbekiston davlat byudjeti va MMB ko‘rsatkichlari tahlili va prognozlashtirilishi asosida makromoliyaviy topshiriqlar, iqtisodiyot subyektlari buxgalteriya balans ko‘rsatkichlari kompleks tahlili va prognozlashtirilishi natijalari asosida mikromoliyaviy topshiriqlar, SRR infratuzilmaviy modeli indikatorlari va unga o‘tish talablari asosida tashkiliy-boshqaruv-xavfsizlik topshiriqlarini ishlab chiqish;

4) Innovatsion modelga o‘tish kontekstida milliy iqtisodiyotning makro- va mikro pog‘onalarning raqamli transformatsiyasi uchun birinchi navbatda ishlab chiqiladigan huquqiy cheklovlar va moliyaviy topshiriqlar, ikkinchi bosqichda ularning talablariga muvofiq ishlab chiqiluvchi tashkiliy-boshqaruv-xavfsizlik topshiriqlari hamda oxirgi o‘rinda bunday topshiriqlarni barchasining talablariga asosan ishlab chiqiluvchi texnik topshiriqlar asosida Innovatsion modelga o‘tishni

ta'minlovchi zamonaviy raqamli transformatsiyaning loyihalari (qisqacha – "Loyihalar") yuqori malakali mutaxassislar guruhlari tomonidan mantiqiy ketma-ketlikda ishlab chiqilishi hamda bunday Loyihalarning ishlab chiqilishi va amalga oshirilishini boshqarilishiga mavjud va yangi maxsus moliyaviy manba va mexanizmlarni alohida imtiyozlar bilan jalb etilishi;

5) Innovatsion model uchun ishlab chiqilib, maxsus ichki ekspertizadan o'tkazilgan loyihalar boshqarilishida xorijiy mamlakatlarda samarali qo'llanilib kelinayotgan Skram-metodologiyani keng joriy qilish (bunda Skram-metodologiya bo'yicha xorijiy ekspertlarni jalb qilib, mahalliy mutaxassislarni ushbu metodologiyaga asoslangan loyiha boshqaruvining ilg'or o'quv dasturlari orqali malakasini oshirish va tayyorlash (bunda dunyoda analogi yo'q yangicha tashkiliy-huquqiy shakldagi Smart raqamli munosabatlar universitetini Toshkent shahrida ochish va uni Innovatsion modelga oid va raqamli transformatsiya instrumentlari Loyihalariga strategik ijrochi sifatida jalb qilish (ushbu universitetga IT-parklarga berilgan barcha soliq imtiyozlari, jumladan qo'shilgan qiymat va mulk soliqlaridan ozod qilish) taklifi ham nazarda tutiladi);

6) Innovatsion modelga o'tish kontekstida iqtisodiyotning makro- va mikro pog'onalarining raqamli transformatsiyasi uchun ishlab chiqilgan huquqiy cheklovlar, moliyaviy va tashkiliy-boshqaruv-xavfsizlik topshiriqlari talablarining Skram-metodologiya asosida boshqariladigan Loyihalar ishlab chiqilishi va boshqarilishida bajarilishini davlat nomidan muvofiqlashtirib monitoring qilib boruvchi davlatning maxsus organi – bosh buyurtmachi agentligi Davlat rahbari huzurida ochilishi (yoki tajriba tariqasida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Strategik islohotlar agentligi tuzilmasida) va Loyihalar boshqarilishida ushbu talablarni buyurtmachi nomidan qo'yadigan va ta'minlovchi har bir Loyiha mahsuloti egasining (Rproduct owner) ushbu agentlik bilan ishlash mexanizmi;

7) yangi tashkil etilishi taklif etilgan maxsus yangi agentlik zimmasiga kiber-informatsion-ijtimoiy-siyosiy-iqtisodiy-huquqiy xavfsizlik me'yor va talablari respublikaning barcha turdagi tashkilotlari tomonidan bajarilishini muvofiqlashtirish va nazorat qilish, bunda MKT iqtisodiy tuzilmasi institutlari va uni tartibga soluvchi DMS infratuzilmasi 10 regulyativ institutlari faoliyatining sifatini ta'minlash maqsadida ularni o'zaro muvofiqlashtiruvchi yangi milliy regulyator (raqamli smart moliyaviy bozorning makroregulyatori) ochilishi va uning funksiyalari MKT makro-, mezo-, mikro- va nano pog'onalarida bajarilishi taklif qilinadi. Bunda smart raqamli moliyaviy bozorda (SRMB) uning makromoliyaviy muvozanat tenglamasiga asosan taklif qilingan jamg'armalar (S) va talab qilingan investitsiyalar (I) balansiga SRMB makroregulyatori yordamida erishish orqali (S-I)-muhit va (V-R)-muhit rivojlantiriladi, moliyaviy xavfsizlik va raqobatbardoshlik indikatorlari doirasida va

OESD, FATF, IOSSO, Bazel qo‘mitasi talablariga mos ravishda SRDMS muvofiqlashtiriladi [8].

XULOSA

Hozirgi kunda dunyoda raqamli iqtisodiyot hodisasining umumiy bir tushunchasi mavjud emas, shunday bo‘lsa-da, ko‘plab ta‘riflar keltirilgan. Ushbu fenomenga davlat tomonidan berilgan rasmiy ta‘rif quyidagicha: raqamli iqtisodiyot – ularni tahlil qilish natijalaridan foydalanish va katta hajmda qayta ishlash, an‘anaviy xo‘jalik yuritish shakllari bilan taqqoslaganda har xil turdagi ishlab chiqarishlar, texnologiyalar, asbob-uskunalar, tovarlar va xizmatlarni saqlash, sotish va yetkazib berish samaradorligini oshirishga imkon beradigan raqamli ko‘rinishdagi ma‘lumotlar, asosiy ishlab chiqarish omili sanalgan xo‘jalik faoliyatidir. Bir tomondan ushbu ta‘rifni to‘g‘ri deb izohlashimiz mumkin, lekin uzil-kesil ta‘rifning yo‘qligi ko‘plab xususiy va tor ixtisosli savollarni muhokama qilish uchun to‘siq hisoblanmaydi.

Bizning fikrimizcha “Raqamli iqtisodiyot”ni yoritish uchun 2 ta yondashuv to‘g‘ri kelishi mumkin. Raqamli iqtisodiyot – bu gibriddunyo sharoitlarida mavjud bo‘ladigan iqtisodiyotdir. Raqamli iqtisodiyot – bu axborot, jumladan, shaxsiy axborotdan foydalanish hisobiga barcha qatnashchilarning ehtiyojlarini yuqori darajada qondirish uning o‘ziga xos xususiyati bo‘lgan iqtisodiyotdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Усов А. Цифровизация: люди и культура важнее технологий / А.Усов. // Нефть России. - 2018. - №3. – С 23
2. Kaplan S. The Words of Risk Analysis // Risk Analysis. 1997. N17(4). P. 407–417.
3. В.Д. Маркова Цифровая экономика: учебник (2018) - М.: ИНФРА-М. - (Высшее образование: Бакалавриат).
4. Основы цифровой экономики: учебное пособие (2018) / коллектив авторов; под ред. М.И. Столбова, Е.А. Бренделевой. - М.: Издательский дом «НАУЧНАЯ БИБЛИОТЕКА»
5. Бухт Р., Хикс Р. (2018) Определение, концепция и измерение цифровой экономики // Вестник международных организаций. Т. 13. № 2. С. 143-172
6. Gulyamov S.S., Digitalization of the education system in Uzbekistan. International scientific journal “Theoretical & applied science”. USA, 2020.10 volume 90. - 453-455 pp.
7. Рахманов Q.S. Davlat boshqaruvida raqamlashtirishdagi muammo va yechimlar. “Davlat boshqaruvida raqamlashtirish: muammo va yechimlar” mavzuidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to‘plami 2019-yil 12 aprel.

8. Shoha'zamiy Sh.Sh. Raqamli iqtisodiyotni "drayver" sohaga aylantirib jadal rivojlantirishning nazariy-uslubiy va amaliy jixatlari/ "Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning statistik tahlilini takomillashtirishning nazariy va uslubiy jihatlari" xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami 180-182 bet.